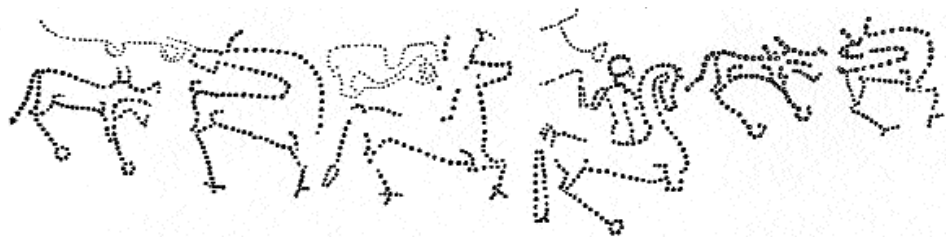

Tilbage i tiden

Guide til lokalhistorisk cykeltur fra Øster Brønderslev til Kraghede og Hvilshøj

Denne cykeltursfolder nr. 2 er lavet efter en lokalhistorisk cykeltur sommeren 2000 arrangeret i samarbejde med Øster Brønderslev Menighedsråd og Øster Brønderslev Borgerforening.

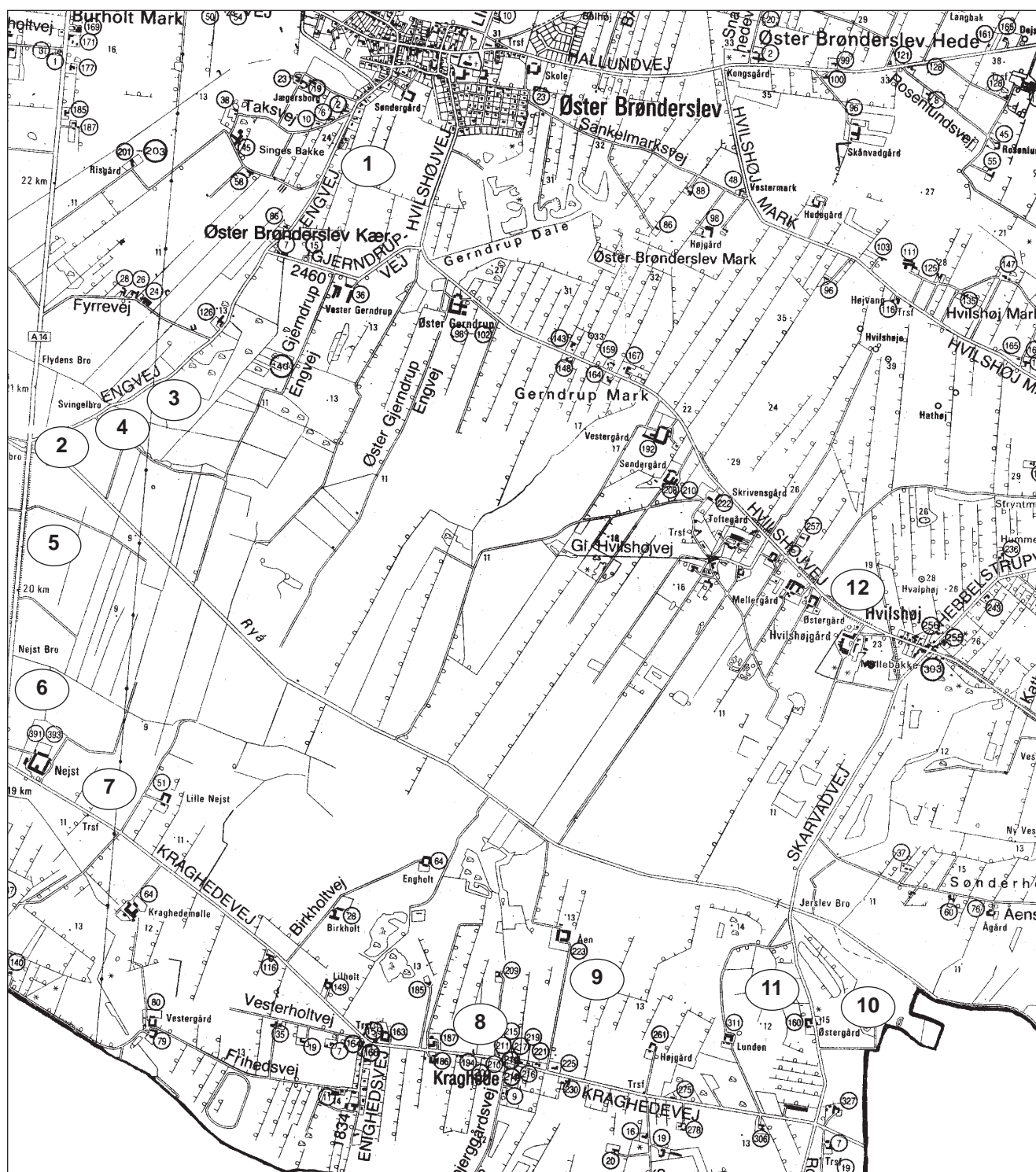
Folderen er udgivet sommeren 2001 af Lokalhistorisk Arkiv for Øster Brønderslev og Hallund Sogne, og den deles gratis ud i Øster Brønderslev-Hallund Sparekasse, på Øster Brønderslev Bibliotek samt på Lokalhistorisk Arkiv.

På den måde kan endnu flere få en større fornøjelse ved at bevæge sig rundt i det smukke landskab ved Øster Brønderslev.

God tur!

Per Drustrup Larsen

© 2001 Per Drustrup Larsen og Lokalhistorisk Arkiv
for Øster Brønderslev og Hallund Sogne

Kort over del af Øster Brønderslev-Hallund området med markering af steder, som historierne i denne folder knytter sig til.

Kortet er fra 1980'erne, og derfor er motorvejen ikke med herpå

1 Singes Bakke

I er nu kørt ned ad en af de få navngivne bakker i Øster Brønderslev Sogn – den hedder Singes Bakke. Det hedder den både på gamle og helt nye kort, men navnets oprindelse og betydning er usikker.

Noget der er helt sikkert – ifølge gamle sagn - er, at der er eller har været guld her i bakken. Det er grunden til, at en del af arealet på vestsiden af vejen er gravet ud. Historien fortæller, at folk i Øster Brønderslev gravede efter guldet, men om de fandt det vides ikke, så måske er det der endnu. Noget, der også ifølge gamle kort er helt sikkert, er, at stedet er betegnet som 'fælles sandgrav'.

2 Ry Å

Vi nærmer os Ry Å, og der skal I passe på ikke at falde i, for jeg ved ikke om den har fået sit årlige offer her i år i form af en druknet. Sagnet fortæller nemlig at folk i hele Midtvevdsyssel klagede sig over manglende vand og den deraf følgende hungersnød. Der kom på den tiden gubbe gående gennem landet, og han lovede at hjælpe dem til vand, hvis de så også ville betale ham for det, når han havde skaffet vand. Det lovede folk, for de trængte jo til vand. Gubben tog så sin kæp og vandrede op på Jyske Ås. Her fandt han en dam i bakkerne, og så gik han af sted, mens hans kæp trak en rende i jorden. Renden blev større og større, efterhånden som han gik her forbi, videre nord om Vildmosen og fortsatte ud til Limfjorden – lige der hvor Ry Å løber i dag. Selv om folkene havde lovet at betale, blev de uenige om, hvem der skulle betale hvor meget, og det varede så længe, at gubben blev vred. Han lovede så at tage betalingen selv, og lovede at komme igen hvert år, så længe der er vand i Ry Å. Han tager sig betalt i form af, at der hvert år drukner et menneske i Ry Å, og det skulle efter sigende være sket hvert år lige siden Ry Å blev lavet af gubben, der også kaldes Åmanden.

3 Øster Brønderslev Enge

Vejen her ud i engene hedder i dag Engvej, men den hed tidligere Kærvejen og før det Fægyde. Det gjorde den fordi alle gårdene i Øster Brønderslev By drev alle kreaturerne ad den ud på de fælles græsningsarealer. Man havde endda en fælles byhyrde til at gøre det, men det stoppede, da den sidste byhyrde døde ca. 1830. Navnet havde den en tid endnu og den blev stadig brugt til kreaturdrift i mange år, men uden fælles byhyrde. Det var skiftende hyrdedrenge, der klarede det. Den nuværende vejføring blev etableret i 1832.

4 Rakker Frederik

Her et sted på en af grøftekanterne langs Engvej blev der 6. august 1842 født en dreng. Moderen og barnet blev liggende, mens barnets far løb til Øster Brønderslev for at tale med fattigforstanderen, som skulle sørge for en vogn til jordmoderen, der var degnens kone. Dagen efter var der barnedåb i ØB Kirke, og drengen fik navnet Frederik Zachariasen.

Frederik fik tilnavnet Rakker-Frederik, for hans far og farfar var natmænd eller rakkere, som de også blev kaldt, og Øster Brønderslev Hallund Kommune hang på forsørgelsespligten, fordi han var født i sognet. Forældrene vandrede sammen med Frederik rundt i mange sogne og tiggede, men da Frederiks mor fik løbepas af sin mand, rejste hun til ØB, og Frederik kom i skole her. Han var ”velbegavet og med særlige anlæg for tegning”, men også temmelig vild. Han blev dreng og karl på Gl. Buurholt og fik her et godt skudsmål, men da han blev soldat, gik det galt for ham. Han fik lyst til spiritus og lavede flere forbrydelser, der gav ham flere straffe. Han arbejdede fortsat af og til i Øster Brønderslev, men når der kom natmandsfolk forbi, drog han med dem en tid. Til sidst blev Frederik for stor en opgave for sognerådet. De sendte ham derfor med en enkeltbillet til Amerika i 1871, da han var 29 år.

Her kunne den historie være endt, men det gør den ikke – men hvordan den ender afgør I selv, for den har faktisk to slutninger. Her følger ganske kort den ene, som den også har været beskrevet i en avisartikel og i et enkelt sted mere.

Slutning nr. 1:

Da skibet lagde til i Bergen – måske for tage flere passagerer med – stak han af og opholdt resten af sit miserable liv i Norge. Her blev han en kendt skikkelse og mødes bl.a. i 1875 i retten i Trondheim som fantehøvding tiltalt for slagsmål, hestetyveri og andre lovovertrædelser, men slipper fri pga. af bevisets stilling. Han havde et særligt tag på kvinder og det blev hans skæbne. Han døde ca. 1900 efter et knivslagsmål om en kvinde.

Det har hidtil været den officielle og sande historie, men jeg har opdaget en anden mulig slutning.

Slutning nr. 2:

I arkivet findes en kopi af en erindringsbog nedskrevet i 1915 af købmand A.P. Olesen (født 1841) og bag i erindringsbogen, har han indskrevet teksten fra de breve, han gennem årene har modtaget fra især familie og venner. Her findes en afskrift af et brev, som skulle være fra netop Rakker-Frederik. Det er efter optegnelserne sendt fra Durham i Connecticut 6. august 1874 – altså på Frederiks 32-års fødselsdag.

Her skriver han bl.a.: *Det vil maaske undre dig at modtage disse Linier og endmere fra mig som jeg meget vel ved er forglemt af Alle, dog jeg lever, og har det bedste Haab om en bedre Fremtid, end jeg nogensinde kunde opnaa i mit Fædreland, thi som du selv ved var min Lykke der aldeles forspildt. Jeg har været her i landet i to Aar og finder mig særdeles vel tilfreds....*

Hvilken slutning, der er den rigtige, kunne være interessant at forske i, men indtil videre står begge muligheder åbne.

5 Kraghede - generelt

Velkommen til den ø, som Kraghede udgør. Det er nemlig en slags ø, for Kraghede ligger mellem Ry Å og Lindholm Å og er således afhængige af vadesteder og i dag af broer. Kraghedes beboere har pga. isolationen tidligere på mange måder holdt sig for sig selv, giftet sig indbyrdes og handlet gårde familierne imellem.

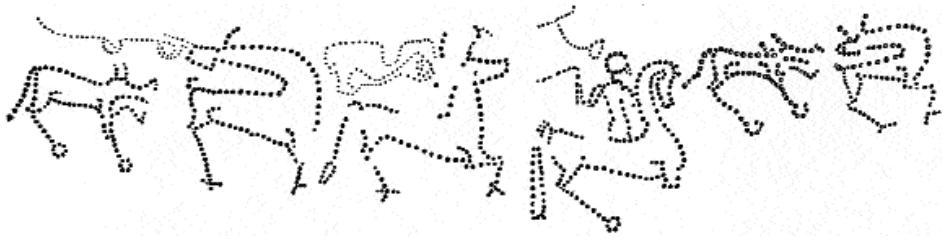
Kraghede har i udstrakt grad været dækket af skov, og hvor der så var gode pletter jord, har der været anlagt gårde. Det er et bemærkelsesværdigt, at alle de gårde, der findes i dag og fandtes i 1988, de fandtes også for 300 år siden. Desuden er der så kommet husmandssteder til fra omkring 1908 samt selve byen og andre huse, men den del af den nyere historie vender vi tilbage til på næste stop.

6 Kraghedefundet 1907

Vi tager en lang tur tilbage i tiden til jernalderen – ca. 100 år før vor tidsregning. På den tid er Romerriget i udvikling, og der sker meget, som også får betydning for Nordjylland og for Kraghede. Her på Kraghede levede dengang en rig mand, men vi ved ikke meget om ham. Hans og datidens historie fortælles på baggrund af fund efter hans begravelse og af huse m.v.

Da Jørgen Terkildsen i vinteren 1905 var ved at grave i sin kartoffelkule, fandt han brudstykker af jernsager samt potteskår og brændte ben under kartoflerne.

Han kontaktede Vendsyssel Historiske Museum i Hjørring, der foråret efter foretog en udgravning, som skabte røre viden om. Der fandtes her en grav og et par huse, og graven rummede resterne af en begravelse, hvor den døde var blevet lagt på en vogn sammen med sine våben og to heste for derefter at blive brændt. Det var resterne af ligbålet, der fandtes i kartoffelkulen mange år efter sammen med 23 lerskåle, kar og kopper med mad og drikke til sin sidste rejse.

På et af lerkarrene findes den første afbildning i Danmark af en mand til hest.

Noget af det spændende ved fundet er, at der kan trækkes paralleller til lignende fund i Polen og Schlesien gennem de flotte og særprægede sager af udenlandsk oprindelse. Det viser, at enten handelsvejene eller folkevandringerne også var nået til Kraghede. Der fandtes også tomter af to huse, hvoraf det ene er det størst kendte fra den tid - 16 meter langt og 8 meter bredt. Fundet er ikke forsket færdigt, og nye udgravninger på stedet kunne måske frembringe endnu mere spændende viden. I en nyere avisartikel siger forfatteren, at der ud fra en vurdering af kvaliteten af alle fund fra den tid var 3 magtcentre i Danmark: Hedeby, Sydfyn og Kraghede!

7 Gl. Nejst og Kraghede Mølle

Her på hjørnet af Kraghedevej og hovedvejen ligger Gl. Nejst, som ikke altid har heddet det. I folketællingen for 1840 var der to gårde med navnene Nejstgård 1 og 2, og de var begge store gårde, der tidligere var fæstegårde under Gl. Vrå, men blev købt fri 1810-12. De lå over for hinanden med jorden strakt henholdsvis mod nord og syd, så de passede fint sammen.

Ved anlægget af hovedvejen midt i 1800-tallet og den efterfølgende chausering omkring 1853, hvor vejen fik en mere fast belægning, var det nødvendigt at nedlægge den ene af gårdene, der lå i vejen for fremskridtet = de bredere hovedfærdselsårer.

Derfor er der i folketællingen for 1845 kun Nejstgård 1 tilbage, og den tidligere ejer af Nejstgård 2, Marianne Bertelsdatter, er på aftægt hos Erich Larsen, der da ejede Nejstgård 1. Det er den nuværende Gl. Nejst, som dog først fik dette navn ca. 1909, hvor Ny Nejst blev udstykket på den anden side af hovedvejen sammen med de 10 husmandssteder på Nejst Mark. Træk selv paralleller til nutidens anlæg af motorvejen, hvor mange ejendomme også er blevet nedlagt.

I 1910 var en pige fra København ansat på Nejstgård, og hun har skrevet en rigtig god og interessant bog om sin tid på gården og egnen: "Livet på Nejstgård" (1974-75)

I 1866 kom Lars Peter Jensen til Kraghede idet han giftede sig med enken på Kraghede Mølle, der ligger hvor Kraghedevej 64 i dag ligger. Kraghede Mølle var i drift, indtil den blev pillet ned og genopført ved Stenvad lige vest for Vrå, som erstatning for en mølle, der var brændt. Her kan møllen besøges i dag, og den er et besøg værd.

Lars Peter Jensen har skrevet sine erindringer, som arkivet har en kopi af, og fortæller bl.a. dette om Kraghede:

Jeg skulde nu til at stifte Bekjendtskab med Byens Beboere og dets Forhold. – Den østlige del var mest Eldre Fattige Husmænd, som knap kunde holde 1 Ko, og som ernærede sig af at lave Maatter af Siv, som de solgte i Aalborg. Desuden gik de jo ogsaa paa Arbejde for at tjene en lille Skjelling og for at faa deres Jord behandlet til Sæd.

Byen tog sig ikke ret godt ud. De fleste Bygninger var gamle, opført af Bindingsværk med Tavlmur, ja enkeltsteder med havret lerkline-de Vægge. De var ogsaa endel tilbage hvad Landbruget angik.

Men nu viste Byen et stort Opsving ved at Gaardene blev overdraget til en yngre Slegt, som tog kraftigt fat paa Mærgling, hvor ved Jorden blev sat i god Kultur og bar rige Frugter.

8 Kraghede centrum

Både på Gl. Nejst og på Kraghede Mølle har der været mejerier. På Gl. Nejst var det et fælles mejeri indtil 1908, men der var omkring 1820'erne for meget mælk, så folk begyndte at køre mælk til Øster Brønderslev eller Tylstrup.

En mand ved navn Jørgensen kom til byen og købte jord op fra gården Melholt langs østsiden af nuværende Enighedsvej, og her byggede han i 1908 et mejeri, der først var fællesmejeri, indtil det i 1911 blev til andelsmejeri. Allerede i 1920 kom der strøm til mejeriet, der var i drift indtil nedlæggelsen i 1967.

I 1909 blev der på det andet hjørne bygget en butik, hvor der først var købmænd, og siden en brugsforening, der dog blev nedlagt i 1920. Der var så købmandsbutik helt indtil 1986, hvor købmand Holt havde butikken.

Jørgensen fortsatte med at købe jord op, og efter en tid købte han jorden på den vestre side af Enighedsvej, hvor der 1919 blev bygget smedje i nr. 4. Den var i drift, indtil smed Oscar Olesens død i 1985. Smedjen blev revet ned i 1987. Desuden blev der udstykket grunde til småhuse, og Kraghede vestlige del var dermed grundlagt.

Længere mod øst ad Kraghedevej, hvor også Kraghede Skole lå, blev der bygget en købmandsbutik mere, et missionshus og kommunens fattiggård, men ingen af delene er i dag i drift.

9 Fattiggården

Lars Peter Jensen fra Kraghede Mølle skriver i sine erindringer om de nye tider på Kraghede sidst i 1800-tallet, og fortsætter: *men der var dog Familier tilbage som stred for at klare sig. Der gjorde den fri Forsørgelseskasse et stort gode... og megen Nød blev afhjulpen ved den fri Forsørgelse. Men saa strømmede en stor masse Fattige til, saa Spørgsmalet rejstes endten at byge et stort Husbetal (hospital) eller at kjøbe en Gaard til brug for alle Fattiglemmerne.*

Sognerådet valgte at købe gården 'Aaen' på Kraghede og byggede fire helt nye længer med plads til både 40 fattiglemmer og bestyrer samt personale. Fattiggården blev indviet i 1881, og Lokalhistorisk Arkiv har protokollen over alle fattiglemmerne, der gennem årene boede der.

Adressen i dag er Kraghedevej 223, og stuehuset står stadig med dele af indretningen som dengang, men der bor ingen, og jorden drives sammen med andre gårdes jorde.

I en af de lokalhistoriske bøger "Fra land og by 4" (1994) er der en lang og god artikel om fattiggården og dens drift, samt om hvad der gjorde, at folk måtte flytte på fattiggård, og om hvordan det var at bo der. Her skal kun korte facts fortælles:

Fattiggården blev bygget som erstatning for det hospital, sognerådet havde i Øster Brønderslev. Det var blevet for lille og utidssvarende. Ved at lade fattiglemmerne bo på en gård, kunne de hjælpe til med driften og på den måde dække en del af udgifterne. Kvinderne hjalp med husholdningen inde, mens mændene hjalp bestyreren med driften i mark og stald. Dvs. ingen socialhjælp uden arbejde – har man hørt om det princip siden?

Stuehuset er der er 50 meter langt og 10 meter bredt, og der var 13 værelser og 4 sygestuer samt køkken, spisestue m.v. Allerede det første år blev der indskrevet 49 personer, og det var især unge, gravide der skulle føde, mange børn, ældre og svagelige samt flere mænd om vinteren, hvor det var sværere at finde arbejde.

For mange var det en stor skam at komme på fattiggården, og at den i 1920'erne officielt skiftede navn til Kommunegården hjalp ikke. En kvinde fortæller i "Fra Land og By 4" om at komme på fattighjem. Sammen med sine 3 ukonfirmerede søstre måtte hun flytte dertil, da moderen døde sommeren 1930, fordi faderen, der var fodermester på en gård, ikke kunne klare at forsørge dem. Det var et meget hårdt og koldt sted for børnene at være alene. Hun siger selv, at det har sat sit præg på dem alle for resten af livet, selv om deres historie endte bedre end så mange andres. De fire søstre kom i pleje sammen hos et rart par, men selv mange år efter de var flyttet derfra, hørte hun folk beskrive sig som 'hende fra Fattiggården'.

De mange børn på fattiggården medførte behov for en ny skole, der blev bygget i 1882, og den var i drift indtil nedlæggelsen i 1958.

Fattiggården var i drift indtil "De Gamles Hjem" i Øster Brønderslev blev indviet i 1937 med kommunkontor og sognerådslokale i kælderen. Fattiggården blev solgt, og "De Gamles Hjem" blev siden renoveret og udbygget til plejehjemmet "Elmehøj".

10 Kraghede sø og mergling

Den dårlige jord på Kraghede og andre steder blev ca. fra midten af 1800-tallet gjort mere frugtbar ved hjælp af mergel, så det var muligt at dyrke ordentligt og endda at dyrke andre plantesorter end tidligere uden mergel. Det var muligt at dyrke kløver i stedet for fløjlsgræs, men også korn gik det godt med.

Merglen, der blev brugt på Kraghede, blev fra ca. 1860 og frem til ca. 1925 gravet her, hvor Kraghedesøen i dag ligger. Det var et stort arbejde at grave mergel, idet vandet konstant løb dertil, så der var brug for megen arbejdskraft, og der var liv omkring dette arbejde som i brunkulslejerne i Midtjylland med mange mergelbisser.

Mergelen blev transporteret rundt til de enkelte gårde i tipvogne på et flytbart jernbanespor. Egnen blev merglet helt ned til Sulsted Stationsby, så hedejorden og den magre jord kunne opdyrkes.

Kraghedesøen er altså en mergelgrav og ikke en naturlig sø. Dvs. at den er dyb helt ind til bredden, og siderne kan være glatte. Der har været nævnt dybder på op til 30 meter, og også at det lokomotiv, der trak tipvognene, blev efterladt på bunden, men ingen af delene passer. Søen er højst 8 meter dyb, og dykkere fandt ikke noget lokomotiv dernede.

I dag er mergelgraven/søen ejet af Brønderslev Lystfiskerforening, så mange børn færdes ved søen alene på fisketure efter især skaller og gedder. Det er farligt at færdes uden sikkerhedsudstyr, og da der desværre ikke er opsat redningsposter ved søen, må redningsveste anbefales meget. Der er i dag folk på Kraghede, som har været med til at trække vod efter en, der druknede ved badning i søen.

11 Broens Sted

Inden vi forlader "øen" Kraghede skal vi over Jerslev Bro, og ruten følger her en del af den gamle hovedvej fra Aalborg til Hjørring – den vej, der også kaldes Gl. Kongevej. Historien om den er med i det første hæfte om lokalhistoriske cykelture.

Det er noget siden, det har været nødvendigt at betale bropenge ved "Broens Sted", som gården, der ligger på vestsiden af vejen, hed. Det var tidligere en fæstegård under Gl. Buurholt, og det var her, man betalte sin afgift for at passere. Pengene gik delvist til vedligeholdelse af broen, og her kan man igen trække en linie frem til nutidens broafgifter.

12 Hvilshøjgård

Her ligger en lang række store gårde på en linie i landskabet mellem engene og de høje marker. Den beliggenhed har i mange, mange år været god og har givet nogle store gårde. Den største af gårdene og mest betydningsfulde var Hvilshøjgård.

Hvilshøjgårds historie er grundigt beskrevet i den lokalhistoriske bog "Fra land og by; 7" (2000) gennem studier af gamle regnskaber og dagbøger samt ved interviews med folk fra gården.

Heri fortæller den tidligere ejer Frits Hartmann bl.a. fortæller, at da han begyndte på gården i 1927, var der 6 karle og 3 husmænd som dagplejere og skiftende fodermestre. Husmændene boede øst for Hvilshøjgård eller her i nærheden. De kom og fik deres middagsmad, men ellers var de på egen kost, og daglønnen var vist 3 kr. om vinteren og 5 kr. om sommeren, hvor arbejdstiden var 6.30-11.30 og 13-18 – 10 timer i alt.

Fodermesteren havde hverken fast frihed, fast ferie eller nogen ting. Det var meningsløst, men det var nemt at få fodermestre. En familie, der stort set ikke havde noget, kunne flytte ind i et hus, hvor de kunne få kartofler og en gris eller to om året foruden mælk. Så var de jo langt henne levebrøds-mæssigt.

Alt arbejdet i stalden klarede fodermesteren og hans kone, der malke-de køerne, og så evt. nogle halvstore børn, hvis der var det. Der var 50-60 køer, der skulle malke 3 gange om dagen, men de malkede ikke alle sammen. Når de snakker om 3-400 kilo smør nu, snakker vi dengang om 120-130 kilo, så de havde en lang goldperiode, men et knokkelslæb var det da. Det var ikke at misunde!

Ejeren af Hvilshøjgård i perioden 1869-1902 hed Ove Møller, og han var en meget initiativrig mand, der bl.a. var foregangsmand, da Øster Brønderslev-Hallund Sparekasse blev oprettet i 1869, hvor han var både formand, bogholder og kasserer på én gang indtil 1886.

Ove Møller var også interesseret i plantning og haveanlæg, hvor han fortsatte sin fars arbejde. Der findes i Lokalhistorisk Arkiv et hæfte med plantningsoptegnelser for perioden 1819-1899. Frits Hartmann fortalte, at der i haven står et gammelt pæretræ, som skal være plantet i 1790 med små, men gode pærer. I plantningsbogen står, at der desuden er plantet to pæretræer i 1830. Nede i den nederste have er der en lindeallé, som er plantet i 1876, og der findes også ahorn og valnøddetræer, der er plantet i 1846 og 2 kastanietræer plantet lidt tidligere end 1830. På Hvilshøjgård var man også tidligt fremme med dyrkning af juletræer, idet man allerede i 1894 solgte juletræer.

På vej tilbage til Øster Brønderslev kan man nord for vejen se flere gravhøje, og her ligger også en langdysse. Husk en anden gang at lægge vejen ned gennem Gl. Hvilshøj, der har en velbevaret landsbystruktur samt et af de ældste huse i kommunen (måske det ældste bortset fra kirkerne), nemlig den flotte, røde bindingsværksgård lige ved vejen ind til Gl. Hvilshøj.

Lokalhistorisk Arkiv for Øster Brønderslev og Hallund Sogne

ligger sammen med Biblioteket i underetagen af plejehjemmet Elmehøj i Øster Brønderslev.

Der er åbent 1. mandag i hver måned kl. 19-21 samt efter aftale.

Er der kommentarer eller spørgsmål til denne folder, kan de rettes til Per Drustrup Larsen, tlf. 98811453 eller drustrups@mail.dk